

4.2.2 Кантэкстуальна-катэгарыяльныя

Поліфункцыянальны характар залежных словаформ можа быць абумоўлены кантэкстуальна-катэгарыяльнымі фактарамі, аднак падобная з’ява назіраецца выключна ў парадыгме структурна-сінтаксічных мадыфікацый *эліптычная – эліптычная* канструкцыі. Кампенсаторныя ўласцівасці кантэкстуальна-катэгарыяльных фактараў заключаюцца ў кантэкстуальнай абумоўленасці сінтаксічнай або семантычнай функцыі сінтаксемы. Змена катэгарыяльнай прыналежнасці назіраецца і ў аманімічных формах сінтаксічных канструкцый. «Прыкладам канструкцыйна-катэгарыяльных амонімаў поўных канструкцый можа быць сказ *Працоўныя вобласці выканалі заданне*, які можа інтэрпрэтавацца як *працоўныя вобласці і вобласці, якія лічацца працоўнымі*» [187, с. 66], дзе катэгарызацыі падлягла форма *працоўныя* – назоўнік і прыметнік, а значыць, змяніліся сінтаксічныя функцыі: дзейнік – дапаўненне.

Тыпалагічна істотнымі прыкметамі ў дадзенай сістэме выступаюць характар сінтаксічнай сувязі і адносін – канстантны (пры змене семантычнай функцыі і захаванні сінтаксічнай) або пераменны (пры змене семантычнай і сінтаксічнай функцый адначасова) і від структурна-сэнсавага паказчыка.

Катэгарыяльныя змены залежных словаформ у парадыгме структурна-сінтаксічных мадыфікацый адбываюцца *са зменай семантычнай функцыі і захаваннем сінтаксічнай*. Гэта абумоўлена структурна-сінтаксічнымі фактарамі: канстантны характар сінтаксічных сувязей і адносін паміж словаформай і эліпсаваным дзеясловам дазваляе рэалізаваць значную колькасць семантычных функцый. Аднак пры гэтым эліпсіс можа быць унутрысінтагматычным або кантэкстуальным. Паказчыкі семантыкі таксама не вызначаюцца разнастайнасцю: іх ролю выконваюць або экспліцытна выражаныя дзеяслоўныя выказнікі з папярэдняга кантэксту, або залежныя кампаненты.

Значны дыяпазон семантычных функцый набываюць *іменныя словаформы ў форме роднага склону*, што займаюць пазіцыю дапаўнення. Семантычная поліфункцыянальнасць названых словаформ абумоўлена паказчыкамі семантыкі. Кантэкстуальны эліпсіс і залежныя кампаненты дазваляюць захоўваць сінтаксічныя сувязі і адносіны і рэалізаваць неабходную семантычную функцыю залежнай словаформы. Семантычная парадыгма іменнай словаформы ў форме роднага склону можа ўключаць наступныя кампаненты – пацыентыў, лакатыў, рэцыпіент, дэліберат: *Сямён быў спагадлівы да ўсіх сяцёр. Да малодшай, Таццяны, асабліва* (К. Кірэнка); *«Заўтра – да дырэктара. І з бацькамі»*, – адрэзала Святлана Сямёнаўна («Чырвоная змена»); *Сярод васямнаццаці педатрадаў нашага ўніверсітэта з’яўляюцца валанцёрскімі «Роўнасць», «Міласэрнасць» і «Дзеці сталіцы». Валанцёры гэтых атрадаў – няўрымслівыя хлопцы і дзяўчаты – заўсёды ў першых радах памагатых. Малое захварэла – і яны адразу*

*да дзіцяці. І не з пустымі рукамі, а з цукеркамі, кнігамі, цацкамі. Наведваюць хворых у бальніцах і дома. Працуюць з бацькамі і блізкімі («Настаўнік»); На жыллёвым рынку актывізуецца новая тэндэнцыя, калі пачынае даражэць новае жыллё, у тым ліку і на лініі долевага будаўніцтва. Таму маладыя сем'і звярнуліся ў выканкамы з просьбай даваць льготныя крэдыты на набыццё кватэр на другасным рынку. Рыэлтары, у сваю чаргу, – **да старшыні** выканкама. З прапановай магчымасці выкарыстання жыллёвай квоты пры выплаце крэдытаў («Звязда»). Структурна-сінтаксічныя фактары ў дадзеным выпадку дазваляюць захаваць сінтаксічную функцыю словаформы.*

Меншы функцыянальны дыяпазон уласцівы іменным словаформам у форме *творнага склону*. Пры ўказанні на адушаўлены аб'ект яны практычна выконваюць дзве семантычныя ролі – рэянта і каагенса: *Гэтыя жарты можна і з маладымі **дзеўкамі**, і з табой, кума* (І. Мележ); *Вы ў горад – **рабочымі** разам. За імі прысылаюць аўтобус* (І. Канановіч). Калі аб'ект неадушаўлены, то названая словаформа выконвае наступныя ролі – сілы і сродку: *Ліпень. Грыбны дождж. Далі залітыя сонцам, дрэвы і хаты – **вадою*** (Ліка Брыль); *Цэнтр арэны быў засыпаны пяском, дарожка па краю – **пілавішчам*** (А. Карпюк).

Назіраюцца выпадкі, калі катэгарыяльна змены залежных словаформ у парадыгме структурна-сінтаксічных мадыфікацый часцей адбываюцца **са зменай сінтаксічнай і семантычнай функцый** адначасова. Пераменны характар сінтаксічных сувязей і адносін уласцівы для парадыгм, дзе словаформы (пераважна іменныя) змяняюць іерархічны статус (могуць быць як прэдыкатыўнымі, такі залежнымі). Кампенсаторную функцыю ў такіх парадыгмах выконваюць кантэкстуальныя сродкі – прэдыкатыўныя або залежныя кампаненты, якія фарміруюць адпаведныя сінтаксічныя сувязі і адносіны.

Найбольшы функцыянальны дыяпазон маюць іменныя словаформы ў форме *роднага склону*. У такім выпадку яны ўтвараюць наступную парадыгму: дапаўненне – азначэнне – прэдыкат; каўзатыў – прэдыкат: *Дрэва не жыве без плоду. Чалавек – без **душы*** (А. Бялевіч); *Гэты чалавек **без сэрца**. І без пачуццяў* (Г. Багданава); *Праца без **радасці і задавальнення**? Ці патрэбна такая* («Звязда»).

Словаформа ў форме *творнага склону* ў парадыгме аманімічных форм са зменай іерархічнага статусу выконвае дзве сінтаксічныя і семантычныя функцыі: выказнік і дапаўненне і прэдыкат – сіла (або сродак): *Трава **высушана ветрам**. Кветкі – **сонцам*** (І. Пташнікаў); *Вада стала **вясёлкай**. Сонца – **кветкамі*** (А. Астрэйка).

Значны функцыянальны дыяпазон уласцівы таксама *інфінітывам* у парадыгме структурна-сінтаксічных мадыфікацый. Аднак падобныя кампаненты заўсёды змяняюць іерархічны статус, іх парадыгма наступная: выказнік – дапаўненне – акалічнасць – азначэнне: *Восень сапраўды багатая на святы: Дзень ведаў, Дзень настаўніка, Дзень студэнта, Дзень маці, Дзень нараджэння БДПУ...*

Вось і мы вырашылі не адставаць і аформіць гэты нумар па-святочнаму. Галоўны рэдактар – Ганна Барадзіна – хацела зрабіць выпуск у форме святочнага календара. Ірына Чарняўская – **надрукаваць** лепшыя інтэрв’ю («Шкаляр»); Сямён быў мастак спяваць. Віктар – **расказаць** што-небудзь цікавае (У. Корбан); Хлопцы і дзяўчаты з вялікай радасцю імкнуцца напоўніць свае студэнцкія будні не толькі вучэбнай дзейнасцю, але і бязмежнай творчасцю. На факультэце (псіхалогіі. – Аўт.) існуе студэнцкі тэатр, інтэлектуальны і літаратурны клубы, фотагурток, танцавальныя калектывы. Дзяўчаты, як правіла, застаюцца пасля заняткаў патанчыць. Хлопцы часцей – **пагуляць** у інтэлектуальныя гульні. Прыроджаныя акцёры – **вывучыць** роль для спектакля («Шкаляр»); У верасні ў сталічнай галерэі «Універсітэт культуры» праходзіць выстава пад назвай «Арт-авантаж – 2010». Імпрэзу арганізавалі рэктарат універсітэтаў. Беларускі дзяржаўны эканамічны ўніверсітэт атрымаў задачнае праспансіраваць выставу. Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў – **давесці** да шматлікіх гледачоў тэатральнасць моды (JFM). Семантычныя функцыі кампанентаў наступныя: прэдыкат – дэліберат – фінітыў-2.

Нязначны функцыянальны дыяпазон моцць лічэбнікі ў парадэгме структурна-сінтаксічных мадыфікацый. Яны выступаюць у канструкцыях з эліпсісам дзеяслова пераважна ў функцыі прэдыката або спосабу: *Вазьму свету на плечы ды ў белы свет! Куды душа павядзе!* – *А тут бацько няхай адзін* (І. Мележ); *Каля ракі навернем сена разам з мамі. А тут, каля хаты, бацька – адзін* (А. Кулакоўскі). Кантэкстуальна-катэгорыяльныя фактары поліфункцыянальнасці словаформ абумоўлены відам эліпсіса і характарам паказчыка семантыкі.

У адносіны канструкцыйнай поліфункцыянальнасці ўступаюць кампаненты ўскладнення сінтаксічнай структуры сказа. Падобныя кампаненты ўтвараюць пераважна бінарную парадэгму і карэлююць з прэдыкатам.

Найбольш часта назіраюцца выпадкі, калі словаформа ў парадэгме аманімічных форм выконвае функцыю выказніка і адасобленага азначэння. Кантэкстуальны эліпсіс дазваляе захаваць паўпрэдыкатыўны характар сінтаксічнай сувязі і аддыферэнцыраваць прэдыкатыўную функцыю ад атрыбутыўнай: *Мы ўбачылі новы квартал з высокімі дамамі. Потым музей, пабудаваны раней* («Край Смалявіцкі»); *Хата была новая, пяцісценная, з вялікімі сучаснымі вокнамі. А хлёў – скіданы, відаць, яшчэ бацькам, без падмурку і з саламянаю страхою* (Л. Левановіч).

Радзей сустракаюцца выпадкі, калі словаформа ў парадэгме структурна-сінтаксічных мадыфікацый выконвае функцыі выказніка і параўнальнага звароту: *Высока ў небе – месяц, пакуль што няспелы, як бледны акраец* (Янка Брыль); *Старэйшая сястра – Малання – была ўжо ў гадах, мела траіх дарослых дзяцей. Малодшая, Паліна, – нібы прыгожая кветка. Трыццацігадовая маладзіца, заўсёды жывая, вясёлая і прыгожая апранутая, яна радавала вока* (А. Якімовіч).

Адсутнасць аб'екта параўнання і наяўнасць дадатковай прэдыкатыўнасці дазваляюць параўнальнаму звароту набываць поліфункцыянальны характар.

Зрэдку ў канструкцыях з эліпісам дзеяслова іменная частка выказніка ў парадыгме аманімічных форм карэлюе з *адасобленым дапаўненнем*: *У хаце дарослых няма. Заместа маці – я* (А. Кудравец); *Сяргей быў малым за бацьку. Старэйшая Алена – заместа маці* (У. Шахавец). Іменныя словаформы ў падобных выпадках часцей маюць форму роднага склону.

Як паказалі даследаванні, катэгарыяльныя змены словаформ у парадыгме структура-сінтаксічных мадыфікацый адбываюцца са зменай семантычнай функцыі і з захаваннем сінтаксічнай.

Значны функцыянальны дыяпазон набываюць словаформы ў форме роднага склону, што займаюць функцыю дапаўнення. Іх функцыянальны дыяпазон наступны: пацыентыў, лакатыў, рэцыпіент, дэліберат.

Меншы функцыянальны дыяпазон уласцівы словаформам у форме творнага склону: рэянт – каагенс або сіла – сродак. Асвоўным фактарам рэалізацыі значнай колькасці семантычных функцый выступае канстантны характар сінтаксічных сувязей.

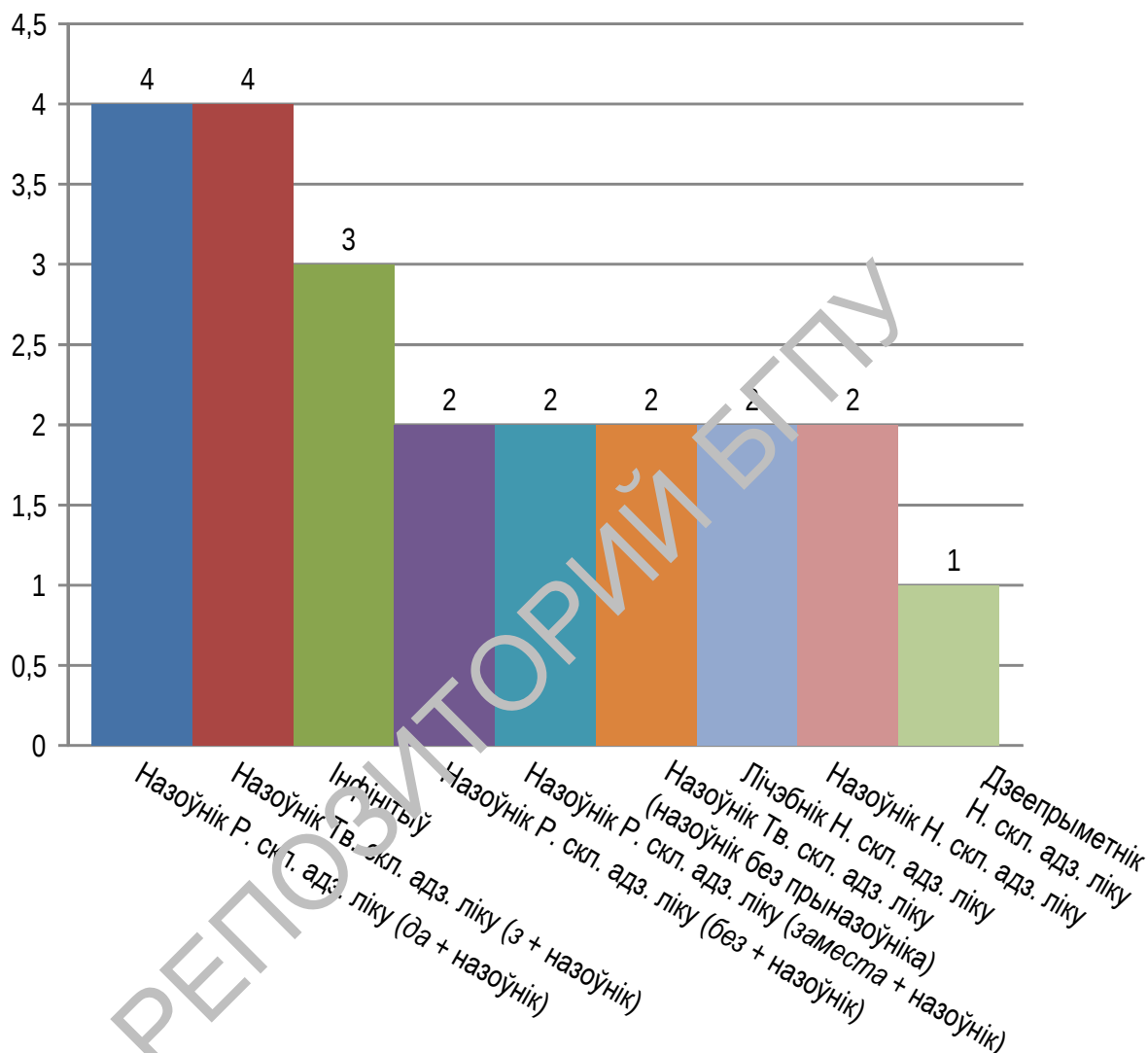
Назіраюцца выпадкі, калі катэгарыяльныя змены залежных словаформ у парадыгме аманімічных форм адбываюцца са зменай *сінтаксічнай і семантычнай функцый адначасова*. Значны функцыянальны дыяпазон маюць іменныя словаформы ў форме *роднага склону* – дапаўненне – азначэнне – прэдыкат; каўзатыў – прэдыкат, а таксама творнага – выказнік – дапаўненне; прэдыкат – сіла (сродак). Пры гэтым змяняецца і іерархічны статус словаформы.

Нязначны функцыянальны дыяпазон маюць *інфінітывы* – выказнік – дапаўненне – акалічнасць – азначэнне; прэдыкат – дэліберат – фінітыў-2, а таксама лічэбнікі – выказнік – акалічнасць; прэдыкат – спосаб.

Часам у састаў сінтаксічнай парадыгмы ўваходзяць кампаненты ўскладнення сінтаксічнай структуры сказа пры ўмове, калі яны маюць адпаведную форму і могуць займаць сінтаксічную пазіцыю іменнай часткі выказніка. Найбольш часта назіраюцца выпадкі, калі словаформа ў парадыгме аманімічных форм выконвае функцыю выказніка і адасобленага азначэння, радзей – выпадкі, калі функцыі выказніка і параўнальнага звароту. Зрэдку ў канструкцыях з эліпісам дзеяслова іменная частка выказніка ў парадыгме аманімічных форм карэлюе з адасобленым дапаўненнем. Поліфункцыянальнасць словаформ абумоўлена зменлівым характарам сінтаксічных сувязей і адносін. Сінтаксічныя сувязі і адносіны ў парадыгме аманімічных форм залежаць ад характару структура-семантычнага паказчыка і фарміруюцца ў адпаведнасці з ім. Адметнасцю падобных парадыгм выступае той фактар, што іменная словаформазмяняе іерархічны статус: яна можа пераходзіць у разрад ядзерных кампанентаў – прэдыкатыўных. Функцыянальны дыяпазон словаформу парадыгме аманімічных форм абумоўле-

ны сінтаксічнымі фактарамі (від эліпсіса, характар структурна-семантычнага паказчыка, сінтаксічныя сувязі і адносіны) і рэгулюецца фармальнымі моўнымі механізмамі.

Праведзены аналіз дазволіў стварыць градацыйную класіфікацыю словаформ на аснове ступені іх прадуктыўнасці (рысунак 4.5).

Рысунак 4.5. – Ступень прадуктыўнасці сінтаксем, абумоўленая канструкцыйна-катэгорыяльнымі фактарамі

Да **найбольш прадуктыўных** адносяцца наступныя словаформы (у дужках адлюстраваны функцыянальны дыяпазон сінтаксемы – дыяпазон семантычных функцый): назоўнік Р. скл. адз. лік (да + назоўнік) (4); назоўнік Тв. скл. адз. лік (з + назоўнік) (4); інфінітыў (3) (дадатак Д.2.2).

Нізкую ступень прадуктыўнасці маюць словаформы: назоўнік Р. скл. адз. лік (без + назоўнік) (2); назоўнік Р. скл. адз. лік (заместа + назоўнік) (2); назоўнік Тв. скл. адз. лік (назоўнік без прыназоўніка) (2); лічэбнік Н. скл. адз. лік (2); назоўнік Н. скл. адз. лік (2); дзеепрыметнік Н. скл. адз. лік (1).